

Potrčeva medvojna in poveljna kratka proza¹

Blanka Bošnjak*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 821.163.6.09Potrč I.

Blanka Bošnjak: Potrčeva medvojna in poveljna kratka proza. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 84=49(2013), 2–3, str. 51–70

Literatura Ivana Potrča (1913–1993) motivno-tematsko izvira iz haloške, slovensko-goriške in podravske pokrajine, zakoreninjena je v prikazovanju življenja tamkajšnjih ljudi v širšem časovnem razponu; v prispevku bo zajet medvojni in poveljni čas, ki ga je avtor avtentično upodobil tudi v kratki prozi (izdani v različnih zbirkah, npr. *Nesmilečno življenje*, *Onkraj zarje*, *Ko smo se ženili*, *Koraki*, *Prepovedano življenje*), čeprav sta bila večjega odziva deležna predvsem njegovo romanopisje (npr. roman *Na kmetih*, po katerem je bil posnet film *Rdeče klasje*) in dramatika (npr. drame o Kreflih).

Ključne besede: Ivan Potrč, kratka proza, avtobiografskost, tematizacija nasilja

1.01 Original Scientific Article
UDC 821.163.6.09Potrč I.

Blanka Bošnjak: Potrč's Wartime and Post-War Short Prose. Review for History and Ethnography, Maribor 84=49(2013), 2–3, pp. 51–70

Ivan Potrč's (1913–1993) literature derives by motifs and themes from the Haloze, Slovenian gorice and Drava landscape; it is entrenched in showing the life of these people in a broad time frame. The article will discuss the wartime and post-war time, which the author authentically depicted also in his short prose (published in different collec-

¹ Prispevek je nastal v okviru programske skupine P6-0156 (Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine), ki ga financira Agencija za raziskovalno dejavnost RS.

* Dr. Blanka Bošnjak, izredna profesorica za slovensko književnost na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, blanka.bosnjak@um.si

tions like *Nesmilečno življenje* (*Meaningless Life*), *Onkraj zarje* (*Beyond the Dawn*), *Ko smo se ženili* (*When we got Married*), *Koraki* (*Steps*), *Prepovedano življenje* (*Forbidden Life*), even though his novels (for example his novel *Na kmetih* (*In the Country*) – the movie *Rdeče klasje* (*Red Ears*) is based on this novel – and his dramatics (for example his *Drame o Kreflih* – *Dramas on Kreflis*) attracted more attention.

Key words: Ivan Potrč, short prose, autobiographic, violence themes

Uvod

Pripovednik in dramatik Ivan Potrč je osnovno šolo in gimnazijo obiskoval na Ptujju (1926–34), vendar je bil že nekaj mesecev pred maturo zaradi svojega aktivnega političnega udejstvovanja izključen in zaprt v Ljubljani. Kasneje se je že pred vojno posvetil novinarskemu delu pri mariborskem *Večerniku* (od 1938), služil je vojaški rok v Makedoniji, od koder je ob začetku vojne pobegnil, zatem je delal kot ilegalec v Rušah, Mariboru in na Ptujju, med drugo svetovno vojno pa je bil interniran v zloglasno taborišče Mauthausen, od koder je bil izpuščen spomladi leta 1942; zatem je znova delal v ilegali na Štajerskem, v Avstriji in na Gorenjskem. Med vojno je bil tudi urednik *Ljudske pravice*, njen časnikar in publicist, in sicer v osrednji bazi na Dolenjskem. Leta 1945 je postal sourednik *Borbe* v Beogradu, in tudi po koncu vojne je delal kot novinar v Beogradu in Ljubljani, od leta 1946 dalje kot sourednik *Ljudske pravice*, zatem pa vrsto let kot urednik (od 1947) in direktor založbe Mladinska knjiga; bil je nagrajenec AVNOJ in dobitnik Prešernove nagrade; bil je tudi predsednik festivala Kurirček in kar dvakrat predsednik društva slovenskih pisateljev; velja za ustanovitelja revije *Mlada pota* in njenega dolgoletnega mentorja; 1977. leta je postal član SAZU (Bohanec 2002; Kmetec - Friedl 2013; *Slovenski biografski leksikon*: splet).

Avtobiografskost Potrčeve kratke proze

Potrč je pričel pisati kratko prozo že v letih pred vojno (predvsem v času zapora v samici na Miklošičevi v Ljubljani), izšla je po vojni v izboru novel *Kočarji in druge povesti* leta 1946 (v Ljubljani), njegova prva povest *Sin* pa je izšla leta 1937. Potrčevo pisanje je že od začetka realistično in zajema različne socialne registre, ki segajo tudi v naturalizem, kar je razvidno iz sloga pisanja in psiholoških karakterizacij številnih literarnih oseb ter prikaza njihovih večinoma težkih usod.

Najboljši je v opisovanju intuitivnih, nagonskih ali polzavednih vzgibov močno z naravo povezanih ljudi, katerih odzive v posebno občutljivih stanjih moralne stiske obda z dramatično kontrastnim poetičnim izrazom (Jančar [et al.] 2004: 171).

V pogosto rabljeni Potrčevi sintagmi »nesmilečno življenje« se skriva filozofija življenjske modrosti haloškega, slovenskogoriškega in podravskega »malega človeka«, kar zavestno izpoveduje v svoji dramatici (o Kreflih), predvsem pa v kratki prozi, romanih in povestih, med katerimi je najbolj odmeven in preveden v največ tujih jezikov roman *Na kmetih* (1954) (po njem je bil leta 1970 posnet film *Rdeče klasje*, scenarij in režija: Živojin Pavlović), ki pripoveduje o pogubni erotiki v razkrajajočem se kmečkem življenju na vasi v času socializma. Zadnje Potrčevo delo je roman *Tesnoba* (1991); Potrč je nekaj del namenil tudi otrokom in mladini, najbolj poznana je *Pravljica o Vanču* (1973, ilustriral Ive Šubic, nastala je že med vojno).

Potrčeva kratka proza je po prvi zbirki *Kočarji in druge povesti* (1946) izhajala v različnih izborih in zbirkah: *Nesmilečno življenje* (1965), *Onkraj zarje* (1966), *Onkraj zarje* (1987),² pri čemer gre samo za eno novelo z bogatimi ilustracijami Milana Bizovičarja, *Imel sem ljubi dve* (1976), *Ko smo se ženili* (1983), *Koraki* (1983, kot 5. knjiga *Izbranega dela* v uredništvu Potrča in Frančka Bohanca)³ ter doslej zadnji izbor Potrčeve kratke proze iz tridesetih let *Prepovedano življenje* (2012, z izborom in spremno študijo Jožice Čeh Steger). Posamezna kratka proza je bila najprej objavljena v različnem periodičnem tisku (npr. *Ljubljanski zvon*, *Književnost*, *Domači prijatelj*, *Roditeljski list*, *Žena in dom*, *Obzorja*, *Naša sodobnost*, *Novi svet*) kakor tudi znotraj nekaterih izdaj *Izbranih del* v letih 1970, 1973, 1976 ter 1983.

² Novela *Onkraj zarje* v samostojni knjižni izdaji je le iz leta 1987; iz leta 1966 gre za knjižni izbor več novel, izdanih pri DZS.

³ Novele, objavljene v 5. knjigi *Koraki*, so t. i. »intimne novele«, ali kakor je pojasnil urednik F. Bohanec v intervjuju ob izidu Potrčevega *Izbranega dela* ob avtorjevi sedemdesetletnici leta 1983: ».../ v katerih se pisatelj vrača v svoje otroštvo in mladost oziroma svoj kraj in v njem oživlja z njemu lastno toplino ljudi, ki jih je srečeval. Te novele gotovo predstavljajo enega izmed vrhov Potrčevega dela, nastale pa so po vojni« (Horvat 1983: 8). Trditev, da so vse novele v peti knjigi *Izbranega dela* nastale po vojni, ne drži popolnoma za vse – oziroma ne velja vsaj za dve noveli: *Ko smo se ženili* (objavljena 1937/38 v *Roditeljskem listu*), *Prva srečanja* (*Obzorja* leta 1938).

Potrča je življenje globoko prizadevalo že od rane mladosti, ko je v želarski, kmečki družini (tudi kot sin mlinarja)⁴ s propadajoče kmetije (srednje velikega grunta in mlina ob Grajeni) v rojstni vasi Štuki pri Ptujju spoznaval socialne krivice v življenju bajtarjev, viničarjev, kočarjev:

/.../ vse to se je globoko zajedalo vame in krivice, ki so zevale iz vsakdana teh preprostih ljudi, so mi potisnile pero v roke. /.../ Videl sem viničarja, kako poljublja roko nemškemu gospodu, otroke, ki so trpeli in jim tudi starši niso prizanesli. /.../ Pa kočarska lakota, garanje pri mlačvi, kopanje na strmem svetu, klavrna družinska nesoglasja, nezakonske matere, pijančevanja in s tem povezano propadanje kmetij, vse to sem doživljal, kopičilo se je v meni, dokler ni izbruhnilo na dan: »Da zgodaj sem spoznal, kaj pomeni Freudova psihologija.« (Drole 1983: [13].)

Avtorjeve najgloblje mladostne izkušnje so povezane tudi z zaporem v Ljubljani v njegovi sedmi gimnaziji, ker je kmalu kot gimnazijec postal član partije na Ptujju in je pomagal izvajati različne akcije: okrog novega leta 1934 so trosili letake in je prišlo do izdaje, zato so Potrča za enajst mesecev zaprli v ljubljanske zapore, od tega za pol leta v samico, kar pa ni omajalo njegovega mišljenja, saj je v pismu staršem 15. 6. 1934, ki ga starši niso prejeli, ker je bilo prej zaplenjeno, med drugim zapisal:

Sit sem vaših črnih maš in litanij. Kako si drznete meni, ki sem komunist, govoriti o bogovih in svetnikih /.../

Ne bom prav nič molil, prav nič prosil – hočem samo pravico! Toliko v vednost in pojasnilo!

Kaj le toliko jamrate, kako vam gre slabo! Ne veste kaj vam pravijo s prižnice: bodite veseli siromaki in potrpite, potrpite, da vam prodajo zadnjo telico (kajti koga bog ljubi – tega tepe), pokorite se za svoje grehe in glejte, po smrti vas čaka

⁴ Potrč glede svojega izvora piše: »Naša kmetija na Štukih – to je bil srednji grunt, saj sem na šolskem spričevalu lahko prebral za očeta, da je želar; živelo pa se je tudi od mlina, to je od mlinarine; mlin je imel tri pare kamnov, mlelo pa se je toliko, koliko je nateklo vode; a ko te ni bilo in je bil grajenski potok suh, je mlin stal in čakal, da se zajza, to je zajeza, nateče; pozimi pa se je pri mlinu tudi stiskalo olje, sončnično, tikvino, repično; /.../. Poleg naše želarije je bil še babičin grunt, ki se je kar raztezal po strminastem in mužastem svetu; potem enkrat je prišel k hramu še stari stric ter prinesel še svojo krpo zemlje. Vendar pa od vseh teh gruntov ali gruntičev ni bilo kaj večjega haska« (Ivan Potrč: *Besede o samem sebi in o pisanju* (tipkopis z rokopisnimi popravki). Rokopisna zapuščina v Knjižnici Ivana Potrča Ptuj: škatla 2, mapa 3, str. 1).

O babici in stricu je Potrč pisal v povojni spominski noveli *Babičina in stričeva pravljica* (1983b: 334–344).

nebeško življenje. Kaj bi govorili o slabih časih, naj bojo – po smrti bomo gledali boga. Veselite se!!! Torej? (Potrč 1934: rokopis.)⁵

Noveli, ki spominsko segata v ta predvojni gimnazijski, že partijski čas, sta: *Tonekov nasmeh*⁶ in *Profesor* – mišljen je Potrčev profesor na ptujski gimnaziji Franjo Žgeč (nekdanji udeleženec oktobrske revolucije, ki je dijake seznanjal z Adlerjevo individualno psihologijo ter Freudovo psihoanalitsko teorijo osebnosti),⁷ čeprav je bilo na takratni ptujski gimnaziji še več karizmatičnih profesorjev, npr: dr. Jože Potrč, ki je vodil partijsko celico, profesor in pesnik France Onič, ki je mlademu Potrču odprl pot do *Ljubljanskega zvona*, duhovnik, teolog Stanko Cajnkar, profesorja Ingolič in Lavrin, Marja Boršnikova (Drole 1983: [13]).

V svoji medvojni in povojni kratki prozi je Ivan Potrč nadaljeval z vključevanjem motivno-tematskih stalnic iz predvojnega obdobja pisanja kratke proze:

⁵ Rokopisna zapuščina v Knjižnici Ivana Potrča Ptuj: škatla 3, mapa 2. (Odlomek pretipkan tudi s pravopisnimi posebnostmi.)

⁶ Potrč je odlomek kratke pripovedi *Tonekov nasmeh* objavil v *Tedniku* ob svoji sedemdesetletnici, pri čemer sta ob koncu odlomka zapisana avtorjev dodatek: »Večina Žnidaričeve poezije in proze je bila objavljena v gimnazijski Rasti, v obeh letnikih, zatem v Zvonu;« in opomba: »Odlomek je iz spominov na Toneka Žnidariča, obravnava dogodek pred 49-imi leti in končuje s spominom na tragični dogodek pred 38-imi leti, ko je Tone Žnidarič umrl« (Potrč 1983: 7).

⁷ Potrč je odlomek kratke pripovedi *Profesor* objavil v *Tedniku* ob svoji sedemdesetletnici, pri čemer je ob koncu odlomka zapisana naslednja avtorjeva opomba: »Odlomek iz črtice »Profesor« obravnava resnično dogajanje v Ptuj, ki je sledilo napisni in listkovni akciji ptujskih komunistov in skojevcev v noči od 4. na 5. januar 1934, ki so pred peto obletnico krvave šestojanuarske diktature na širšem območju raztrosili večje število letakov z naslovom »Delavci, kmetje, kočarji« in podobno. Profesor, glavni junak v tej črtici, je dr. Franjo Žgeč« (Potrč 1983: 7).

O profesorju dr. Franju Žgeču, njegovem življenju in delu, je kasneje Potrč pisal v tipkopisu za objavo v reviji *Otrok in družina* (avtor je na koncu v oklepaju dodal: »Iz februarske številke 1988 *Otroka in družine*«), pri čemer je izpostavil tudi profesorjeva pedagoška načela: »Njegova živa in temeljna pedagoška načela so bila, da je izobrazba prva potreba in pravica vsakega človeka, da je učiteljstvu potreben čim višji nivo pedagoške izobrazbe in da je učitelju potrebna tudi nenehna samoizobrazba. Zatem je pisal tako o ekonomskih kot socialnih problemih kulturno ogroženega otroka. Kot marksist (na lastni koži je doživel oktobrsko revolucijo) je opuščal šablonske poti sfilozofirane pedagogike ter terjal ekonomsko analizo in socialno problematiko, ki je bila vselej v ozadju (haloškega) otroka – dr. Žgeč je ostajal ves čas psihološko čuteči tolmač otrokove stiske.

In nekaj njegove človeške in pedagoške podobe skuša zaživeti tudi v *Profesorju*« (Potrč 1988: tipkopis, Rokopisna zapuščina v Knjižnici Ivana Potrča Ptuj: škatla 3, mapa 2). (Odlomek pretipkan tudi s pravopisnimi posebnostmi.)

Socialne razlike in krivice, ki so se dogajale vzhodnoštajerskim kočarjem in viničarjem, so Potrča tako prizadele, da je že v dijaških letih začel pisati kočarske pripovedi, ki so šele po vojni izšle v zbirki *Kočarji* in druge povesti (1946) */.../*. Predvojna revolucionarnost ptujskih dijakov, med katerimi je bil ob Ivanu Bratku, Dušanu Kvedru in drugih tudi Ivan Potrč, je rasla iz spoznavanja krivičnih razmer in iz zavesti o ponižanem človeku. (Čeh Steger 2012: 283–284.)

Ivan Potrč torej najbolj avtentično opisuje domače kmečko okolje z odsevanjem družbenih razmer, predvsem življenje socialno najsižibkejših skupin ljudi Slovenskih goric, Haloz in Ptujskega polja. V teh kratkoproznih besedilih se združuje avtobiografski in literarnofikcijski diskurz z različnimi vidiki socialne tematike – s poudarjenim prikazovanjem revščine viničarjev, kočarjev, dninarjev (npr. *Czek*, *Na verne duše*, *Sergej in Jakop*, *Spomin na rdeče jabolko in na žametno breskvo*, *Srečanje s Halozami*), kar ostaja stalnica njegovega pisanja tudi še takrat, ko je že dolgo živel v Ljubljani.

Izstopajoča tematizacija nasilja v Potrčevi medvojni in povojni kratki prozi⁸

V maju 1933 je v *Ljubljanskem zvonu* izšla prva Potrčeva novela *Kopači*,⁹ ki prikazuje pomladansko kop viničarske družine v vinogradu, pri čemer je izpostavljeno avtorjevo kritično videnje lika otroka, mladoletnega Frančka, ki s trdim delom dobi samo polovico prisluženega plačila za težakšo kop v goricah (pri bogatem kmetu v Slovenskih goricah), kar opravlja za sramotno plačilo celotna Jurova družina (štiri dinarje na dan, šolar Franček pa dva); ob koncu pripovedi se pojavi podoba ostarelega viničarja Jura, ki se zaradi popolnega obupa in revščine pijan znaša nad svojo

⁸ Potrč je v intervjuju z Manco Košir omenjal tudi nasilje, ki se pojavlja v njegovih delih: »*/.../* ne moremo pa tudi mimo nasilja, ki se je zgodilo nad človekom« (Košir 1982: 342).

⁹ V intervjuju Potrč glede svoje prve objavljene novele *Kopači* v *Ljubljanskem zvonu* pojasni, da ga je prizadela krivica, ki se je dogajala viničarskemu otroku in kopaču – »ali že takrat, komaj sem začel s pisanjem, sem tudi že napisal, kako viničarjevega fanta 'ni strah pred svetom. Delal bo. Njegove roke bodo delale, rušile in zopet delale.' To je bil takrat manifest za jutrišnjo revolucijo, še deset let ni bilo treba več čakati nanjo. */.../* Ta vera v človeka je vera v življenje – vera, ki v človeštvu ne bo nikoli prestala, dokler bo kaj živega na našem zemeljskem planetu. Ni in ne bo nikoli tako razkrojenga in neprijaznega sveta, da bi mogla ta vera v meni prenehati, prehudo in do zadnjega verjamem v to človekovo voljo ali silo do življenja« (Grandovec 1983: 6).

obnemoglo ženo Polono, pri čemer ga najstarejši sin Lojz komaj ukroti; tudi v njem začne rasti potlačena bolečina, tudi on bo verjetno nasilnež kot oče (»da ga tišči, da mora v sebi potlačiti bol, ki se ne sme še izliti, nad nikomer znesti«), kar Potrč razumevajoče tolerantno utemeljuje biološko-deterministično: s težkimi nesrečnimi okoliščinami bivanja viničarjev, pri katerih sta pijanost in nasilje stalnica njihove eksistence:

Lojzu je težko.

Očeta je treščil. Tega onemoglega starca, ki so ga ponižali drugi in ki je moral pasti še pred sinom. Lojz ga začjenja razumevati. Stari je bil pri gospodarju, da bi mu delo pravično plačal. Bog ve kaj je izvedel. Vse življenje ista pesem. Oče je moral že toliko krivic potlačiti v sebi, pa se je napil in znesel nad družino, ki je zanjo zastoj trpel. Drugam se izkričati ni mogel, pa ga je sedaj sram, da so ga videli, slabiča. Fant čuti, da se v njem nabira, da ga tišči, da mora v sebi potlačiti bol, ki se ne sme še izliti, nad nikomer znesti. Pa tega je toliko v njem, in nekoč bo izbruhnilo. Lojza ni strah pred svetom. Delal bo. Njegove roke bodo delale, rušile in zopet delale (Potrč 1933: 275).¹⁰

Izpostavljena tematika najrazličnejših socialnih krivic je tako tudi kasneje stalnica Potrčeve celotne kratkoprozne ustvarjalnosti, upoštevajoč medvojno in povojno, največkrat pa v tistih kratkih pripovedih, ki v spominskem ali avtobiografskem diskurzu obravnavajo predvojno življenje. Različni odkloni v usodah številnih likov Potrčeve kratke proze tako pe-ljejo v izrazito mimetično prikazovanje osebnega fizičnega in psihičnega nasilja – uporabljenega največkrat nad šibkejšimi, otroki, ženskami, domačimi živalmi, pogosti so samomori zlasti trpinčenih in izkoriščanih žensk, deklet, samomori moških akterjev zaradi ljubosumja kakor tudi upovedo-vanje systemskega kolektivnega nasilja med drugo svetovno vojno.¹¹ Žižek (2012: 229) v zvezi z obravnavo različnih oblik nasilja uporablja sintagmo »različice zunanjih vdorov, travm«, ki so »surove, toda nesmiselne preki-nitve, ki uničujejo simbolno tvarino subjektive identitete«. Gre za fizično nasilje, posilstva, naravne katastrofe, zatem tudi »iracionalno« nasilje, ki pomeni »(nesmiselno) uničevanje materialne baze naše notranje realno-sti (možganski tumorji, Alzheimerjeva bolezen /.../), ki lahko popolnoma spremenijo in celo uničijo osebnost žrtve« (prav tam). Žižek (2012: 230) navaja tudi sociosimbolno nasilje (družbeno izključevanje) in poudarja,

¹⁰ Gre za dobesedno citatno navajanje (z vsemi pravopisnimi posebnostmi) – prav tako v nadaljevanju.

¹¹ O vrstah nasilja: Bošnjak 2010: 475.

da je večina teh oblik nasilja prisotna stoletja. Vsekakor so našteje oblike nasilja bolj ali manj zajete tudi v Potrčevi kratki prozi, že v prvi objavljeni noveli *Kopači*, kjer je dobro prikazano Jurovo počasno uničevanje simbolne stvarine njegove identitete zaradi permanentnega nasilja v otroštvu, ki mu je bil podvržen, kar je povzročilo nadaljevanje njegovega nasilnega ravnanja in po vsej verjetnosti tudi pri sinu Lojzu, pri čemer je izpostavljeno še stanje nemočnih žrtev (npr. nekaj kratkih opisov trpljenja žene Polone in drugih otrok). V nekaterih (kasneje nastalih) kratkih pripovedih se neposredni krog nasilja prav tako dogaja znotraj družin, vendar ne le zaradi nemoči in revščine, ampak je nasilno ravnanje subjektov mnogokrat povezano s popolnoma različnimi vzvodi ali sprožilnimi momenti, kar lahko vodi prav tako v avtodestruktivno vedenje, npr. v noveli *Sergej in Jakop* so sprožilni moment nasilnega očetovega ravnanja zgodovinske okoliščine, v noveli *Spomin na rdeče jabolko in na žametno breskvo* je ključno moško ljubosumje, ki povzroči samomor Murkova z lovsko puško, v noveli *Med mašami* je žrtev vsakovrstnega nasilja Roškarjeva Lenčka, ki se v lastni nesreči zapije in prav tako stori samomor, v noveli *Na verne duše* je žrtev partnerjevega sadističnega izživljanja noseča Tilika, v pripovedi *Molčljiva sóseda* je žrtev očetovega brutalnega nasilja njegova lastna hči, v noveli *Babičina in stričeva pravljica* zaradi prezgodnje nosečnosti in zavrženosti stori samomor mladoletno dekle Feruna, v noveli *Nesreča Ele Zupančeve* pa je povod dekletovega samomorilnega dejanja nerazrešen ljubezenski trikotnik.

Tudi sociosimbolno nasilje je v kasnejši kratki prozi nekajkrat izpostavljeno in tematizirano, npr. v spominski pripovedi *Srečanje s Haložami*, v kateri je prikazano, kako so se morali haloški viničarji pred vojno priklanяти in poljubljati roke bogatim (največkrat nemškimi) posestnikom in cerkvenim dostojanstvenikom, večinoma pa sociosimbolno nasilje (poleg systemskega kolektivnega, ki potegne za seboj še vse druge vrste nasilja) prevladuje v medvojni kratki prozi: med drugo svetovno vojno so najbolj boleči avtorjevi spomini povezani s taboriščem Mauthausen (npr. v pripovedih *Podoba Slavke Klavore*,¹² *Weg in die Freiheit*, *Zgodba o Silvinem so-*

¹² Novela je bila prvič objavljena v *Slovenskem zborniku*, 1945.

Novela *Podoba Slavke Klavore* velja za prvo slovensko novelo s taboriščno tematiko (Čeh Steger 2010: 183).

Potrč v intervjuju z Manco Košir v zvezi z doživljanjem smrti izpostavi usmrtitev Slave Klavore, za katero je izvedel, ko je bil zaprt v taborišču Mauthausen: »Za čudo pa nas je v mauthausenskem grobišču vest o Klavorini smrti v Mariboru dvignila iz letargije.

vraštvu, *Kaj pa sončnice, Kozár?*), partizanskim življenjem (npr. *V kurirski karavli*,¹³ *Balada o Osojniku, Zadnja balada o Osojniku, Komisarka*,¹⁴ *Ti težki koraki bodo hodili z nami*¹⁵) in življenjem v okupiranih Halozah, kjer so se nacisti in nemškutarji izživljali nad popolnoma razvrednotenim prebivalstvom, kar je povzročalo njihove osebne drame in tragedije, npr. v novelah *Sovražnik, Cigareta in smeh*, zlasti pa v noveli *Legenda o starki*, v kateri val kolektivnega vojnega nasilja sproži strahovito grozo v starki Novakovci, ki svojega majhnega vnuka Milančka v strahu pred izgubo raje sama umori (otroka ji je želel odvzeti haloški domačin – kolaboracionist Zep in ga oddati nemškim ženskam), kar zatem sproži proti starki val nacionalističnega sovraštva in nasilja:

To, stari, to je tvoje delo – ti lump županski,¹⁶ ti drekasta slovenska inteligenca! Ti in vsi tvoji lumpje, z vašimi farji in boljšeвики vred, ste znali s temi svojimi knjigami zmešati ta pohlevni viničarski svet, da je začel svoje lastne otroke klati. Poslušaj me, ti gnida županska: tudi ena od teh vaših slovenskih knjig ne bo ostala; vindišarski svet bo lahko na veke srečen, če bo smel postati ariš, nemški! Takšne

Neznansko dosti nam je pomenilo. Ko smo med tistimi našimi tisoči smrti zvedeli, kako se domovina upira, da živi in da se ne boji smrti« (Košir 1982: 348).

O herojski Klavorini smrti je Potrč v intervjuju ob izdaji *Izbranih del* še izpostavil: »Slavkina, Klavorina smrt, celo ta nam je v to strahotno taborišče prinašala vest, kako domovina ni klonila, da se tolče, da umira z vero in upanjem v jutrišnji dan« (Grandovec 1983: 6).

¹³ Novela je bila prvič objavljena v *Koledarju OF*, 1946.

Potrč je v t. i. svojih »literarno-programskih zapisih«, številnih intervjujih in besedah o samem sebi večkrat poudaril, da je v ospredju njegovega literarnega ustvarjanja vedno človek, tudi med NOB: »Že v prvih in v partizanih napisanih pripovedovanjih je šlo vedno za človeka, za njegovo stisko in prebliske radosti (V kurirski karavli, Podoba Slave Klavore) – smel bi reči, da sem pač bolj malo podlegel takozvanemu realsocialističnemu pisanju, saj sem se mu kasneje menda tudi med prvimi uprl ob nekaterih povojnih beletrijah. Šlo je za to, da mora pisanje človeško ali človečansko zaživeti« (Ivan Potrč: *Besede o samem sebi in o pisanju* (tipkopis z rokopisnimi popravki). Rokopisna zapuščina v Knjižnici Ivana Potrča Ptuj: škatla 2, mapa 3, str. 11).

¹⁴ V tej noveli je, glede na celoten Potrčev kratkoprozni opus, posebnost prvoosebna ženska pripovedovalka, ki kot glavna akterka (komisarka partizanske čete triinštiridesetega na Primorskem) s svojim neustrašnim vedenjem izpostavi partizanske vrednote, kot sta hrabrost in tovarišstvo, vendar izpove tudi svoj strah (zlasti pri iskanju izgubljenega mitraljeza na zasedenem območju, ki ga je izgubil partizan Sokol, na koncu najdenem): »Bili so strahotni trenutki, ne dajo se povedati. Sledila sem vsakemu mitraljezčevemu gibu, do srca me je zabel vsak kamen, preko katerega je zdrsal ali kresnil obenj. Bili so taki napeti in gluhi trenutki. Vsak partizan jih je imel, zato me ni sram povedati. Bil si partizan« (Potrč 1983b: 203).

¹⁵ Na začetku novele je zapisano posvetilo: »Komunardu Ivanu Spolenaku!« (Potrč 1983b: 105).

¹⁶ Župan v pripovedi je bil pisatelj dr. Alojzij Remec, kar zapiše avtor v noveli kot podčrtno opombo (Potrč 1983b: 118).

untermenschevske svojati, kot je ta stara babetina tu, pa se bomo znebili – uh, ta čarovnica, z lastnimi rokami bi jo zadavil, a se mi gnusi. (Potrč 1983b: 118.)

Potrčeva povojna kratka proza oziroma tista, ki spominsko-diskurzivno sega v prav tako razburkan povojni čas, se časovno najprej ustavi v letu 1948, ko v avtobiografskem zarisu izpostavi temeljno občutje takratnega časa – tesnobo; v noveli *Spomin* se ta razdiralni občutek veže ob prebiranju Leninove knjige *Država in revolucija* na t. i. »sveti strah za našo revolucijo – in svet[o] jez[o], ko kaj ni bilo tako, kakor se nam je zdelo v tistih naših prvih letih, da bi moralo biti« (Potrč 1983b: 349) oziroma na zlovešč občutek tesnobe, strahu in sumničavosti do partizanskih vojnih kolegov, ki so jih sprožale nasilne akcije Informbiroja.¹⁷

Tudi v Potrčevi kratki prozi kasnejšega povojnega obdobja – pisani prav tako na spominsko-avtobiografskem ozadju domačega vaškega okolja kakor tudi urbanih dogajalnih prostorov – je najti številne prizore nasilja, ki rezultirajo predvsem zapletenost medsebojnih partnerskih in družinskih razmerij, kar bomo v nadaljevanju postavili v intimistični kontekst.¹⁸

¹⁷ V intervjujih se je Potrč spominjal več neprijetnih vojnih in povojnih dogodkov, poleg težkih doživetij v taborišču Mauthausen: »Tam sem bil eno leto in srečal sem se s tisoč in eno smrtjo. Domov sem prišel bolan in od takrat me vseskozi spremljajo kakšne bolezni. Huda stvar in naša sramota so tudi dachavski procesi – in o tem sem pisal v Sodobnosti leta 1982. Tudi mene so dolžili nekega podpisovanja in kolikor se spominjam, se ni tam [v taborišču Mauthausen] nič podpisovalo. Povem pa še to. Tudi tisočkrat bi se podpisal, samo da bi prišel iz mathavzenskega pekla! Takšen podpis bi pač še ne bil izdaja. /.../ in čeprav je bil takrat komunizem za nas mlade vznemirjajoča ideja, sem pozneje, ko sem bil partizan na Pohorju, doživel strahote, ki so jih počenjali tisti partizani v imenu ljudstva. Temu nasilju sem se odločno uprl, pa je prišla depeša tudi za mano na Gorenjsko, da me je potrebno nujno likvidirati. To pobijanje je preprečil Kidrič in tudi jaz sem mu hvaležen, da še živim. Potem me je Franc Leskovšek-Luka poslal na osvobojeno ozemlje v Belo krajino in na Rogu smo začeli izdajati *Ljudsko pravico*« (Lesar 1990: 5).

¹⁸ Npr. v noveli *Molčljiva sóseda* se pojavlja nasilje očeta do lastne hčerke na izjemno brutalen način:

»Oče me ni nikoli trpel, že v otroških letih ne, kolikor se še spominjam – ne vem, kaj sta imela z materjo. Vse mi je zagrenil. Šolo. Prvo srečanje s fantom. Saj, nikakršno srečanje ni bilo in tisti sósedov tudi nikak moj fant ni bil. Sušili smo in poslali so me po vodo, k studencu pod travniki. Podstavila sem posodo, da bi se nateklo, in še danes ne vem, od kod se je vzel – ali je prežal name? – in kaj mu je padlo na pamet, da me mora povaljati po travi. Otepla sem se ga – malo sem se prestrašila, malo mi je srce zastalo, da me je kar spreletavalo – in pregnala bi ga, takšna jeza me je popadla, ali že je bil oče pod travniki, pri studencu ter me polil s škafom vode, ko sem se tako namikavala z njim, zatem pa me je na mrtvo pretepel. Tepel me je pri studencu, tepel me je po celem travniku, koder sem hotela še zbežati pred njegovo jezo, in tepel me je do hrama, da so videli vsi sušači

Intimistična pripovedna paradigma v Potrčevi povojni kratki prozi

V nadaljnjem ustvarjanju se Potrčeva kratka proza močno oddalji od povojnih političnih okvirov in se čedalje bolj usmerja v intimistična razpoloženska občutja erotike in predvsem v izris polnokrvnih ženskih likov, ki jih še zmeraj v glavnem upoveduje prvoosebni moški pripovedovalec in s tem Potrč opisuje tudi del svoje erotike, ki mu je bila »vselej del življenja, del tega, kar nosim v sebi, kar prestajam« (Košir 1982: 43).

Tudi v tem segmentu je moč razločiti dve temeljni tendenci sicer znotraj avtorjeve t. i. geopoetike: prikazovanje spominsko-mladostnega doživljanja predvojnih mladostnih ljubezni v domačih krajih¹⁹ (osebno-izkušenskih, kar ugotovimo po prvoosebnem pripovedovalcu, ki se v preteklosti navadno imenuje Janžek, ali ljubezenskih usod večinoma deklet/žena po pripovedovanju domačinov, sorodnikov), kamor sodijo novele: *Czek*,²⁰ *Med mašami*, *Na verne duše*,²¹ *Babičina in stričeva pravljica*²² in *Onkraj zarje*; v njih se pojavlja cela paleta odraščajočih mladih deklet ali zatem odraslih

na travniku, žlahta in sósedi – ali vse to bi še prenesla, vajena sem bila pretepanja, ko ne bi med klofutami in brcanjem kar poskakoval od tal ter ne bi tako strahovito in tako umazano grdo kričal /.../. Vse sem bila, le človek ne več; bila sem na veke pokvarjena deklina, naj ... naj sem mu še tako hotela dopovedati, kako nisem nič kriva in da se ni nič zgodilo – no, nekaj sem že vedela, zakaj fantje opletajo okoli nas – ali njega, očeta, ko da vse to ni nič brigalo, še vse huje se je znašal nad mano, dokler nisem utihnila ter se mu pustila do kraja preteptsti, ko ubita živad« (Potrč 1983b: 264). Prvoosebna pripovedovalka Anica (pojavlja se znotraj zgodbe, v izpovedi svoje žalostne življenjske zgodbe) ugotavlja, da je tudi njena mati zaradi moževega brutalnega obnašanja do nje in otrok do konca osebnostno poteptana, vendar jo hčerka strašno pomiluje zaradi tega: ».../ oče je lahko počenjal, kar si je zmisлил, ona pa je mislila, da mora ostati do kraja in do sodnega dne molčljíva« (isto: 265).

Iz opisa materinega pasivnega odziva na srhljivo nasilje v družini je razvidno popolno uničenje simbolne tvarine njene lastne identitete.

¹⁹ »Biograf in bralec najdeta v teh novelah več podatkov o avtorju, njegovem času in dogajalnem prostoru novelskih zgodb. Zgodbeni prostor je ptujska okolica z bližnjim ozadjem Slovenskih goric in še Drava s Poljem, ki ga obkrožajo Pohorje, Boč, Haloze. Ta pokrajina ureja lepotna doživetja avtorja in njegovih epskih oseb, vodovje Drave pa terja od njih odločitve, poguma in fizične vzdržljivosti« (Zadravec 1983: 125).

²⁰ Novela je bila prvič objavljena v *Naši sodobnosti* leta 1954.

²¹ Rokopisu novele *Na verne duše* je avtor na koncu dodal kraj in njen datum nastanka: »Fiesa, 26. V. 1957« (Potrč 1957, rokopis), Rokopisna zapuščina v Knjižnici Ivana Potrča Ptuj: škatla 3, mapa 1. Novela je izšla še istega leta, in sicer v *Naši sodobnosti*.

²² Ta novela o babici in stricu je avtobiografska, veže se na realni osebi iz avtorjevega življenja (Ivan Potrč: *Besede o samem sebi in o pisanju* (tipkopis z rokopisnimi popravki). Rokopisna zapuščina v Knjižnici Ivana Potrča Ptuj: škatla 2, mapa 3, str. 1).

preizkušenih žena (v vsaki izmed naštetih novel je izpostavljena ena glavna akterka, pripovedovalec je avtorski): Matilda (samozavestna deklica, ob kateri Janžek snuje ljubezenske upe), Lenčka (privlačna mlada ženska, v katero je bil Janžek skrivoma zaljubljen, ki se zaradi usodnih zapletov z moškimi zapije ter na koncu stori samomor), Tilika (prav tako v mladosti vanjo zaljubljen odraščajoči fant Janžek; ona kasneje zaradi usodno strastne ljubezni ter sadističnega izživljanja Cafa nad njo in še nerojenim otrokom stori samomor), Feruna (po pripovedovanju starega strica in babice mlado dekle, ki prerano zanosi, zatem pa jo mladenič Kukolov zavrže zaradi prenizke dote, kar privede do dekletovega samomora) ter Míčika, polnokrvno čutno mlado dekle, ob kateri prebujajoči se fant Janžek čuti zadrego, »neznanski sram«, hkrati pa strastno privlačnost.

Reči je tudi mogoče, da si je [Potrč] izbral pripovedno točko, s katero je z mirnim, objektivnim očesom umetnika in še zmerom nepotešenim srcem izpovedal sebe tedanjega ob tedanjih dekletih in sedanjega ob že zrelih ženah (Zadravec 1983: 126).

V teh Potrčevih pripovedih je narava najmogočnejša sila in iz nje izvirajoča ljubezen, ki omogoča življenje, mu daje smisel, vzpostavlja stik človeka z živalmi in pokrajino (reko Dravo, polji, travniki, nebom ...), čeprav ne v idealiziranem smislu, npr. v noveli *Onkraj zarje*²³ se doživljanje narave domače pokrajine prvoosebnega pripovedovalca poveže z nežno spominsko-ljubezensko pripovedjo o dekletu Míčiki in preživljanju skupnih zanesenih trenutkov v času šolskih počitnic pred vojno, kjer se največkrat pojavi podoba reke Drave, ki ima nešteto obrazov, kakor jih doživlja pripovedovalec – od najbolj umirjenih, vabljevih, do zavratnih in morečih, kar se kaže v liričnih in melanholičnih niansah opisov; le-ti se med drugim stekajo v preprosto in tako značilno Janžkovo spoznanje: »Oba sva bila željčna« (Potrč 1983b: 328), povezano s t. i. »zlato mladostjo« (isto: 312).

²³ Nada Gaborovič je v recenzijski oceni te novele, ki je samostojno izšla leta 1987 z ilustracijami Milana Bizovičarja, zapisala, da gre za »brez dvoma najlepšo novelo /.../.« Knjižna izdaja te novele je bilo darilo pisatelju za obletnico rojstva.

»Po globoki človečnosti, pristnih, impresivnih opisih narave, po rahločutnem odstiranjju čustev dveh mladih, ki dozorevata drug poleg drugega, po klenem jeziku in izrazu, vonjajočih po domači prsti, lahko uvrstimo novelo *Onkraj zarje* v klasiko slovenske književnosti /.../. Da je izčrpal iz svojih globin najdragocenejše. Spregovoril kot človek, kot umetnik, kot pripovedovalec, izpovedovalec, kot slikar in skladatelj, ki je znal ujeti vse zvoke, kakor je ujel barve in njih mavrične odtenke« (Gaborovič 1988: 493).

Značilni pa so tudi opisi konkretnih geografskih značilnosti pokrajine, ki je fantu pomenila brezkončen prostor, kakor je bila tisto poletje brezkončno polna hrepenenja mladeniška ljubezen:

Sédel sem na zasekan in odrezan hrastov štor in se ko na novo zagledal v prostrani svet pod sabo: od Drave pa čez vse hoste in čez ves njivski svet Haloz, do Donačke, do Boča, do Pohorja. Dolgo se nisem mogel nagledati sveta, ki je bil nekdanj šolarja – trideset let, štirideset let bo – prva in ko brezkončna prostranost: pokazala se je otroku, ko da bi se mu svet do kraja odprl, nikoli se ga ni dalo do kraja nagledati ... (Potrč 1983b: 313.)

V drugi sklop Potrčeve povojne kratke proze pa lahko umestimo problematiko usode ženske v povojnem urbanem/mestnem in delavskem okolju, npr. novele: *Nesreča Ele Zupančeve*²⁴ (v kateri naslovni in hkrati glavni ženski lik v času nosečnosti stori samomor zaradi nesrečnega ljubezenskega zapleta z dvema fantoma, z oficirjem Frenčem in podporočnikom Branikom, pri čemer je iz geografsko obarvanih opisov razpoznaven Maribor z okolico, npr. mariborski park s Kalvarijo in Tremi ribniki), *Zgodba o moji ženski in Mariči* (avtobiografska prvoosebna pripoved pripovedovalca o ljubezenskem trikotniku in nerealizirani ljubezni, zaljubljenosti poročenega moškega že pred drugo svetovno vojno v tekstilno delavko Maričo v Mariboru, ki zajema najprej tamkajšnje dogajalne prostore, npr. Lent, zatem pa v Ljubljani, npr. Tivoli, Rožnik, Čopovo ulico, kjer se Mariča in pripovedovalec po mnogih letih, desetletjih znova srečata), kratka pripoved *Poslavljanja* (v kateri je v ospredju neimenovano zapuščeno dekle; prvoosebni pripovedovalec jo opazuje skozi okno svojega stanovanja) ter novela *Molčljiva sóseda* v obliki izpovedi na poti z avtom s Ptuja v Ljubljano, na kateri prvoosebnemu pripovedovalcu trpinčena sóseda Anica iz siromašne domačije na vasi stežka pripoveduje o tem, kako hodi v Ljubljano služiti denar, ki ga zahteva nasilni oče. Dekle, vajeno kmečkega okolja in trdega dela, v siromašnem podnajemniškem delavskem stanovanju v slovenskem velikem mestu trmasto vztraja, čeprav jo oče priganja v Nemčijo po večji zaslužek:

Ne, za markami ne bom šla, četudi bi me iz fabrike postavili ... Tudi fant ne bo šel, moj fant že ne, četudi jim servis propade, pri katerem vozi – mi je pač tako sojeno, meni in njemu. Če ne bo drugače, se bova pač v revščino vdala – ali fant

²⁴ Novela je bila prvič objavljena v *Novem svetu* leta 1950.

moje domačije ne bo prestopil, preveč so se mi zagatili, vsi z očetom vred. (Potrč 1983b: 269–270.)

V tem sklopu kratkih pripovedi izstopajo predvsem trije ženski liki: vzgojiteljica Ela, tekstilna delavka Mariča in kmečko-delavsko dekle Anica, ki si v mestu (Mariboru ali Ljubljani) služijo kruh za vsakdanje preživetje, se soočajo s težkimi osebnimi preizkušnjami, ki jih vsaka od žensk popolnoma drugače sprejema in doživlja; vsem pa je skupno, da so delavke, da sodijo v segment socialistične povojne delavske sile, v skupni delavski razred, ki je predstavljal neodtujljiv del takratne industrializacije mest:

Mesto je pri Potrču tudi prostor socialistične industrializacije, gradbenih in tovarniških delavcev in delavk, v veliki meri priseljenih iz kmečko-vaškega okolja, stiskajočih se v skupnih podstrešnih sobah ter upajočih na boljši zaslužek in lažje življenje v mestu. (Čeh Steger 2010: 184.)

Namesto zaključka: Potrčev *modus vivendi*

Vprašanje, ki se ob koncu zastavlja, se veže na aktualnost Potrčevega kratkoproznega ustvarjanja; morda jo lahko najdemo v značilno razpoznavnem intimizmu, ki se pojavlja v opaznem deležu njegovih pripovedi: s tem so mišljene predvsem kratke pripovedi iz povojnega obdobja – le-te se bodisi spominsko vračajo v dogajalni prostor avtorjevega domačega kraja in njemu poznanih ljudi, s časovno urejenimi preskoki iz sedanjosti pripovedovalca v njegovo preteklost, bodisi ostajajo časovno omejene na povojno stvarnost različnih urbanih dogajalnih prostorov v okviru oblikovanja tako značilne avtorjeve geopoetike.

V večini Potrčevih kratkoproznih pripovedi je opaziti tudi že večkrat poudarjeni spominsko-avtobiografski diskurz (s pomočjo natančnih opisov pokrajine, likov in preverljivih dogodkov iz avtorjevega življenja), kar avtor za svoja dela odkrito priznava: »Koliko je avtobiografije? Veliko, celo veliko več, kakor bi si kdo mislil in kar si tudi sam mislim – pravo pisateljsko doživetje je tudi vselej nekaj tvojega ali svojega« (Grandovec 1983: 6), ali – kakor je ugotavljal Zadavec: Potrču »ne gre za zabavo in fotografiranje, ampak za literaturo, ki zna 'stvariteljsko zaživeti' /.../ Njegov človek je moč za sebe, ki se srečuje z enako močjo za sebe: fant in dekle, človek in reka – vsak v svojem veličastvu, in ko gre za ljudi, vsak v svoji sreči, grozi in tragiki« (1983: 131).

Literarni liki (npr. Murkov, Sergej in Jakop, Janžek, Vanček, Tonek, Milanček, Kozár) in zlasti ženski²⁵ (najbolje izrisani: Matilda, Lenčka, Tilika, Feruna, Mičika, Slava, Ela, Mariča, Anica) v analiziranih Potrčevih izrazito realističnih kratkih pripovedih (največkrat gre za novele) so posredno ali neposredno živo karakterizirani z vso paletto občutij in čustev, z opisi njihovih življenjskih preizkušenj, največkrat bridkih, tragičnih,²⁶ pri čemer gre za opazen spominski diskurz (največkrat se pojavlja prvoosebni (tudi avtorski) pripovedovalec, izjemi sta novela *Komisarka* in izpoved Anice znotraj novele *Molčljiva sóseda* s prvoosebno pripovedovalko) in osebno zavzet način pripovedovanja, kar je podkrepljeno z jezikovnim slogom, ki je svojstven, saj je sicer knjižni jezik obarvan z domačimi vzhodnoštajerskimi lokalizmi in dialektizmi ter ljudskim izrazoslovjem. Prav potrebo po jezikovni živosti napisanega je poudaril v intervjuju (z Marjeto Novak Kajzer) tudi avtor sam: »/.../ kar pišejo [mladi avtorji], mora biti živo napisano« (1993: 13).

Literarno-programske usmeritve avtorja so zelo jasne: v pogovoru ob izidu *Izbranih del* leta 1983 je Potrč namreč izpostavil, da ga literarnozgodovinske oznake njegovih del ne zanimajo, saj je v ospredju njegovega pisanja zmeraj človek (pri čemer je opaziti izražen antropocentrizem): »Mene je prizadeval človek, njega sem hotel izpovedati, naj je bil to kmet ali agrarec, ali pa je bil revolucionar in partizan, a tudi povojni aktivist« (Grandovec 1983: 6). O svojih literarnih načelih je Potrč razmišljal v različnih intervjujih, tako je med drugim ugotavljal:

Kar se tiče socialnega realizma ali soerealizma vam povem samo eno: literatura je ali pa je ni, je dobra ali pa slaba in nedoživeto napisana, ali živi ali pa ne živi. Menimo se raje o slabi literaturi, a ne o soerealizmu, ki nikoli ni znal človeka oživiti in izpovedati, ker je bil pač slabo in nedoživeto pisanje. Ne realizem in ne naturalizem, nikoli nista bila samo takšno ali drugačno fotografiranje – bila pa sta literatura, ko je znala ta stvariteljsko zaživeti.

²⁵ V Potrčevih delih so predvsem ženski liki/ženske nosilke življenja: »To so naše ženske – vse je bilo tako, da sem jih moral spoštovati. Zato tudi klamfanja ne prenesem. Celo v ječi, v skupni sobi, se nisem mogel navaditi na žaljiva govoričenja o ženskah« (Košir 1982: 347).

²⁶ »Ni junaka brez tragične zmote; tudi v nikakršni jutrišnji še tako socialistični ali komunistični družbi ali v kakršni koli hočete naprednejši ali svobodnejši družbi, naj bodo v njej odnosi med ljudmi še tako na človeški višini – nikoli ne bo človeka, ki ne bi doživljal svojih tragičnih trenutkov, ne človeka kot posameznika in ne družbe. /.../ Pokazati tragično obličje junaka našega časa, naše socializirajoče družbe – in kot kronist našega hkrati zagatnega in vedno velikega časa /.../« (Potrč 1973: 21).

Kmalu po vojski sem izgubil celo vrsto svojih pisateljskih znancev, tudi partijskih tovarišev – bil sem prvi, ki sem povedal nekaj bridkih besedi o fabriciranju tako imenovane nove socialistične literature. Povedal sem to Grabeljšku, pa Koprivcu in celo svojemu dobremu profesorju Ingoliču. (Košir 1982: 347–348).²⁷

Ivan Potrč se je prav tako ves čas svojega delovanja zavzemal za angažiran odnos do kulture in literature, za njuno vključevanje v kontekst političnega življenja, saj je skorajda nemogoče natančno določiti, kje se končuje kultura in kje se pričinja politika.²⁸

Moramo namreč reči, kako ni ne politične kulture in kako ni ne političnega kulturnega dejanja, ko gre za kulturne in človečanske odnose. Kultura in politika morata biti vedno eno kot ista prežetost s človečanskimi odnosi. Ako danes kdo terja in zahteva, naj politika pusti kulturo ali umetniško ustvarjanje pri miru, potem pač nekaj ne bo prav ali s takšno kulturo ali s takšno politiko. (Potrč 1985: [12].)

Viri in literatura

Viri

Ivan Potrč, 1933: Kopači. *Ljubljanski zvon* 53/5. 268–275. *dLib*. Ogled: 17. julija 2013.

Ivan Potrč, 1934: *Pismo staršem* (kopija rokopisa). Rokopisna zapuščina v Knjižnici Ivana Potrča Ptuj: škatla 3, mapa 2.

Ivan Potrč, 1950: Nesreča Ele Zupančeve. *Novi svet* 5/7–8. 651–673.

²⁷ Potrč je spregovoril celo o svojem mladostnem »literarnem programu« oziroma načelih ustvarjanja v gimnazijskem obdobju, ko je v šesti gimnaziji za list *Rast* napisal svojo prvo novelo: »/.../ ne vem več, ali je bil naslov Greh ali Otroci«. Novela je kazala avtorjevo čustveno prizadetost še v šolarskih in pastirskih letih nad brezdušnim ravnanjem sosedovih, železničarjevih, ki so »terjali od stare debelušne ciganke, da jim dá mlado skuštrano cigansko deklico, a s tako željo in s takšnimi besedami, da nas je stara nagnala s pašnika. /.../ Dà, navskrižje s svetom ... in protest! Predvsem pa, zaživi lahko v literaturi le tisto, kar iz nasprotij nastaja – to in takšno svojo literarno dialektiko sem že zgodaj iz Shakespearjevega Hamleta pobral. Lahko tudi, da sem napisal, da bi naj bila umetnost protest, vendar, kar se ustvarjanja tiče, velja tisto, kar pisatelja kot človeka prizadene, dà, in tudi to, kar ga vzradosti« (Košir 1982: 342).

²⁸ Že leta 1944 je v kontekstu NOB, ob prihodu 14. divizije na Štajersko, ko so padli pesnik Kajuh, glasbenik Marolt-Špik, slikar in kipar Janez Belač, »noge pa so ozeble na pohodu plesalki Brini in pevki Veri«, umetnikom v čast in spomin Potrč objavil v *Ljudski pravici* prispevek z naslovom *Podobe novih umetnikov*, v katerem med drugim zapiše: »Umetnik ni bil več sam, znašel se je med množicami; med onimi množicami, ki so se kovale v eni izmed naših najbolj usodnih borb. Njihova pesem, njihova slika, muzika, ples in petje je rasla iz borbe naših brigad; prva partizanska pesem je bila tiskana v snegu in mrazu, slike prvih partizanskih borb so povečevali ozebli prsti« (Potrč 1944: 4).

- Ivan Potrč, 1954: Czek. *Naša sodobnost* 2/11–12. 1048–1072.
- Ivan Potrč, 1957a: *Na verne duše* (rokopis). Rokopisna zapuščina v Knjižnici Ivana Potrča Ptuj: škatla 3, mapa 1.
- Ivan Potrč, 1957b: Na verne duše. *Naša sodobnost* 5/7. 599–613.
- Ivan Potrč, 1965: *Nesmilečno življenje: izbor novel*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Ivan Potrč, 1966: *Onkraj zarje*. Ljubljana: DZS.
- Ivan Potrč, 1970: *Izbrano delo 1*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Ivan Potrč, 1983a: *Ko smo se ženili*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Ivan Potrč, 1983b: *Koraki. Izbrano delo 5*. Ur. Ivan Potrč in Franček Bohanec. Ljubljana: DZS.
- Ivan Potrč, 1983c: Profesor. (Odlomek.) *Tednik* (27. 1. 1983). 7.
- Ivan Potrč, 1983d: Tonekov nasmeh. (Odlomek.) *Tednik* (27. 1. 1983). 7.
- Ivan Potrč, 1987: *Onkraj zarje*. V Ljubljani: Prešernova družba.
- Ivan Potrč, 1988: »Profesor dr. Franjo Žgeč /.../« (tipkopis). Rokopisna zapuščina v Knjižnici Ivana Potrča Ptuj: škatla 3, mapa 2.
- Ivan Potrč, 2012: *Prepovedano življenje: kratka proza iz tridesetih let*. Maribor: Litera.
- Ivan Potrč: *Besede o samem sebi in o pisanju* (tipkopis z rokopisnimi popravki). Rokopisna zapuščina v Knjižnici Ivana Potrča Ptuj: škatla 2, mapa 3.

Literatura

- Franček Bohanec, 2002: *Portret Ivana Potrča. Literarnozgodovinski oris*. Ljubljana: Vi-harnik.
- Blanka Bošnjak, 2010: Tematizacija nasilja v izbrani sodobni slovenski kratki prozi. *Slavistična revija* 58/4. 475–487.
- Jožica Čeh Steger, 2010: Vaški in mestni prostori v Potrčevi prozi. *Vloga središča: konvergenca regij in kultur*. Ur. Irena Novak Popov. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije (Zbornik SDS, 21). 180–188.
- Jožica Čeh Steger, 2012: O Potrčevi zgodnji kratki prozi. Ivan Potrč: *Prepovedano življenje: kratka proza iz tridesetih let*. Maribor: Litera. 277–306.
- Živa Drole, 1983: Krivice so mu potisnile pero v roko. Sedemdeset let življenja in petdeset let dela Ivana Potrča. *TV-15 naš tovariš* (20. 1. 1983). [13].
- Nada Gaborovič, 1988: Pisatelju v čast, bralcem v užitek. (Ivan Potrč: *Onkraj zarje*.) *Borec* 40/5. 393–394.
- Helga Glušič, 1989: *Povojna slovenska proza: Ivan Potrč* (tipkopis). RTV Ljubljana, Uredništvo kulturnih in literarnih oddaj III. program. Literarni večer (14. 2. 1989 ob 20.00 do 20.40). Rokopisna zapuščina v Knjižnici Ivana Potrča Ptuj: škatla 3, mapa 2.
- Helena Grandovec, 1983 [spraševalka]: »Vera v človeka in človeštvo«. *Večer* (8. 6. 1983). 6.
- Jože Horvat, 1983: Knjižni projekt, ki raste iz potrebe. *Delo* (23. 6. 1983). 8.

Drago Jančar [et al.], 2004: *Slovenski pesniki in pisatelji akademiki (Slovenski književniki akademiki)*. Ur. Drago Jančar in Kajetan Kovič. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 171.

Božena Kmetec - Friedl, 2013: *Zapuščina Ivana Potrča v ptujski knjižnici 2: nova pridobitev ob stoletnici pisateljevega rojstva*. Ptuj: Knjižnica Ivana Potrča.

Manca Košir, 1982 [spraševalka]: Intervju Sodobnosti: Ivan Potrč. *Sodobnost* 30/4. 337–349.

Ladislav Lesar, 1990: Tisoč in ena smrt burjevestnika. (Povabljeni ste na kavo: Ivan Potrč). *Nedeljski dnevnik* (19. 8. 1990). 5.

Marjeta Novak Kajzer, 1993: *Kako pišejo*. Ljubljana: Mihelač. 172–176.

Marjeta Novak Kajzer, 1993: »Hudičevo zanimiv in odgovoren poklic.« *Delo* (17. 6. 1993). 13.

Ivan Potrč, 1944: Podobe novih umetnikov. *Ljudska pravica* (12. 6. 1944). 4.

Ivan Potrč, 1973: Nihče ne živi samo zase. Zakaj mislim, upam in delam? *Delo* (17. 3. 1973). 21.

Ivan Potrč, 1985: Kultura prva terja pravičnejšo družbo. *Komunist* (21. 6. 1985). [12].

Slovenski biografski leksikon. Splet. Ogled: 16. julija 2013.

Franc Zdravec, 1983: Potrčeve novele o nepotešenosti in upanju. Ivan Potrč: *Ko smo se ženili*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 125–134.

Franc Zdravec, 1983: Potrčeve novele o nepotešenosti in upanju. Ob sedemdesetletnici pisatelja Ivana Potrča. *Razgledi po svetu* (14. 1. 1983). 12–13.

Slavoj Žižek, 2012: *Življenje v času konca*. (1. izd., 1. natis). Ljubljana: Cankarjeva založba.

POTRČ'S WARTIME AND POST-WAR SHORT PROSE

Summary

Ivan Potrč's (1913–1993) literature derives by motifs and themes from the Haloze, Slovenske gorice and Drava landscape; it is entrenched in showing the life of these people in a broad time frame. The article will discuss the wartime and post-war time, which the author authentically depicted also in his short prose (published in different collections like *Nesmlečno življenje (Meaningless Life)*, *Onkraj zarje (Beyond the Dawn)*, *Ko smo se ženili (When we got Married)*, *Koraki (Steps)*, *Prepovedano življenje (Forbidden Life)*, even though his novels (for example his novel *Na kmetih (In the Country)* – the movie *Rdeče klasje (Red Ears)* is based on this novel – and his dramatics (for example his *Drame o Kreflih – Dramas on Kreflis*) attracted more attention.

Potrč describes his home country milieu very authentically and with the reflection of the social situation in his wartime and post-war short prose (for example in the stories *Czek, Na verne duše (To the Religious Souls)*, *Sergej in Jakop (Sergej and Jakop)*, *Spomin na rdeče jabolko in na žametno breskvo (Memories of a Red Apple and Velvet Peach)*. This stayed a regular feature in his writings, also when he had already lived in Ljubljana for many years. His deepest youth experiences are connected with prison (in the author's "seventh high school" in Ptuj, in the stories *Profesor (The Professor)*, *Tonekov nasmeh (Tone's Smile)*,

and during the World War II also with the Mauthausen-Gusen concentration camp (for example in stories *Podoba Slavke Klavore* (*The Image of Slava Klavora*), *Weg in die Freiheit* (*The Way to Freedom*), *Zgodba o Silvinem sovraštvu* (*The Story of Silva's Hated*), *Kaj pa sončnice, Kozár?* (*What about Sunflowers, Kozar?*)) and the Partisan life (for example *V kurirski karavli* (*In the Couriers' Karavla*), *Balada o Osojniku* (*A Ballad of Osojnik*), *Zadnja balada o Osojniku* (*The Last Ballad of Osojnik*), *Komisarka* (*Lady Commissioner*)). In these and many other short prose stories there is a strong autobiographic impact and the author himself speaks about it honestly: "Koliko je avtobiografije? Veliko, celo veliko več, kakor bi si kdo mislil in kar si tudi sam mislim – pravo pisateljsko doživetje je tudi vselej nekaj tvojega ali svojega" ("How much of it is autobiography? A lot, or even more than anybody or even I myself could ever think – the real writer's experience is always something yours or of your own.") (Grandovec 1983: 8). In the discussed stories the Nature is the mightiest force and the love, which comes from it and enables life, gives him meaning, connects a human being with animals and land (with rivers, fields, meadows, the sky...). All of this is not meant in an idealised sense, for different deviations in human experience and war lead to a vivid mimetic presentation of personal violence against helpless children, women, and pets, of suicide etc., as well as of brutal collective violence during World War II (among others *Legenda o starki* (*A Legend of an Old Lady*)).

The literary characters in Potrč's distinctively realistic short stories (mostly novellas) are directly or indirectly characterised with the whole palette of human emotions, with going through all sorts of ups and downs. The works are written with in a distinct memory discourse (mostly there is a first person male narrator) and with a personal narration. In an interview with Marjeta Novak Kajzer the author himself stressed the vividness of what he wrote, saying: ".../ kar pišejo [mladi avtorji], mora biti živo napisano" (".../ what [young writers] are writing needs to be written vividly") (1993: 13), and in this vividness we can still find the relevance of his writing today, for he guides to a characteristic, recognisable Intimism in the contemporary Slovene short prose.

POTRČS KRIEGS- UND NACHKRIEGSKURZPROSA

Zusammenfassung

Die Literatur von Ivan Potrč (1913–1993) stammt motiv-thematisch aus der Haloze (Kollos) und Drau (Drava) Landschaft, sie ist in der Darstellung des Lebens von dortigen Menschen in breiter Zeitspanne verwurzelt; der Artikel umfasst die Kriegs- und Nachkriegszeit, die der Autor in authentischer Weise in seiner Kurzprosa bearbeitete (in verschiedenen Sammlungen wie z.B. *Nesmilečno življenje* (*Sinnloses Leben*), 1965, *Onkraj zarje* (*Jenseits der Röte*), 1966, *Imel sem ljubi dve* (*Ich hatte zwei Leiben*), 1976, *Ko smo se ženili* (*Wenn wir heirateten*), 1983, *Koraki* (*Schritte*), 1983), obwohl seinen Romanen (z.B. der Roman *Na kmetih* (*Auf dem Lande*), nach dem der Film *Rdeče klasje* (*Rote Ähren*) gedreht wurde) und seiner Dramatik (z.B. die *Drame o Kreflih* (*Dramen über die Krefl Familie*)) eine größere Beachtung geschenkt wurde.

In seiner Kriegs- und Nachkriegszeitkurzprosa beschreibt Potrč seine heimische bäuerliche Umgebung mit der Beachtung der sozialen Situation am Authentischsten (z.B. in den Erzählungen *Czek, Na verne duše* (*Auf die gläubigen Seelen*), *Sergej in Jakop* (*Sergej und Jakop*), *Spomin na rdeče jabolko in na žametno breskvo* (*Erinnerungen an den roten Apfel und den samtigen Pfirsich*)), und das bleibt die Konstante in seinem Schreiben auch dann, als er schon längst in Ljubljana/Laibach lebte. Seine tiefsten jugendlichen Erfahrungen sind jedoch mit dem Gefängnis verbunden (in seinem „siebten Gymnasium“ in Ptuj/Pettau,

in den Geschichten *Profesor* (*Der Professor*), *Tonekov nasmeh* (*Toneks Lächeln*), in dem Zweiten Weltkrieg zusätzlich noch mit dem Konzentrationslager Mauthausen (z.B. in den Erzählungen *Podoba Slavke Klavore* (*Das Bildnis von Slava Klavora*), *Weg in die Freiheit*, *Zgodba o Silvinem sovraštvu* (*Die Geschichte über Silvas Hass*), *Kaj pa sončnice* (*Was ist mit den Sonnenblumen?*), *Kozár?*) und dem Partisanenleben (z.B. *V kurirski karavli* (*In der Kurierskaravla*), *Balada o Osojniku* (*Die Osojnik-Ballade*), *Zadnja balada o Osojniku* (*Die letzte Osojnik-Ballade*), *Komisarka* (*Die Kommissarin*)). In diesen und vielen anderen Kurzprosaerzählungen spürt man eine stark betonte autobiographische Schreibweise, was der Autor auch offen zugibt: „Wie viel ist autobiographisch? Viel, vielleicht noch viel mehr, als jemand oder sogar ich selbst glauben würde – das richtige Schriftstellererlebnis ist immer auch etwas Deines oder des Eigenen“ („Koliko je avtobiografije? Veliko, celo veliko več, kakor bi si kdo mislil in kar si tudi sam mislim – pravo pisateljsko doživetje je tudi vselej nekaj tvojega ali svojega (Grandovec 1983: 8).“ In den behandelten Erzählungen von Potrč ist die Natur und aus ihr entsprungene Liebe, die das Leben ermöglicht, ihm den Sinn gibt, stellt den Kontakt zwischen den Menschen, den Tieren und der Landschaft (mit dem Fluss, den Wiesen, dem Himmel) her, die größte Macht. Dies zwar nicht in einem idealisierten Sinne, denn verschiedene Abweichungen in der Erlebniswelt eines Menschen und die Kriegszeit führen zu einer ausgeprägt mimetischer Darstellung der individuellen Gewalt gegen hilflosen Kindern, Frauen, Haustieren; des Selbstmordes usw., wie auch der brutallen kollektiven Gewalt in dem Zweiten Weltkrieg (u.a. *Legenda o starki* (*Legende über einer Alten*)).

Die literarischen Figuren in der analysierten stark realistischen Kurzprosa von Potrč (meistens sind das Novellen) sind indirekt oder direkt mit allen Registern von menschlichen Emotionen, Höhen und Tiefen charakterisiert und es handelt sich dabei um einen sichtbaren Erinnerungsdiskurs (meistens gibt es einen männlichen Ich-Erzähler) und eine persönliche Erzählweise. Die Lebendigkeit des Geschriebenen betonte auch der Autor selbst im Interview mit Marjeta Novak Kajzer „./.../ was die [die jungen Autoren] schreiben, muss lebendig geschrieben werden“ („./.../ kar pišejo [mladi avtorji], mora biti živo napisano (1993: 13)“, wobei wir auch heute noch die Aktualität seines Schreibens finden können, den es führt zu dem charakteristisch erkennbarem Intimismus der zeitgenössischen slowenischen Kurzprosa.